

غفلت از نسل جدید روزنامه نگاران

○ ژيلا بنی یعقوب

مصاحبه، گزارش و حاصلی است از فراگرد ارتباط میان دو سوی ارتباط، به منظور دستیابی به واقعیتی که دارای یک یا چند ارزش خبری باشد. این گزارش ضمن آنکه تحت تأثیر ویژگی‌های دوسوی این فراگرد ارتباطی است، احتمالاً از عوامل درون سازمانی و برون سازمانی نیز تأثیر می‌پذیرد

○ روش‌های مصاحبه خبری

○ مهدی محسنیان راد

○ مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها، ۱۳۷۹

«روزنامه‌نگار جهان سومی خود گرفتار تارهای عجیب و غریب تنیده برجانش بوده است. یکی از این تارها، تضاد میان محتوای دروس دانشگاهی مربوط به آموزش روزنامه‌نگاری است با آنچه یک روزنامه‌نگار جهان سومی عملاً با آن مواجه است. حال آنکه آنچه در داخل محیط خبری این کشورها می‌گذرد، جریان خاصی است متفاوت با فضای متون و روزنامه‌نگاری غربی»^۱

اندیشه‌ای از این نوع، دکتر مهدی محسنیان راد را به این نتیجه رسانده است که برای آموزش روزنامه‌نگاری در جهان سوم باید از آغاز نشست و فکر تازه کرد و براساس واقعیت‌های ملموس نهفته در تجربه روزنامه‌نگاری جهان سومی و همچنین نظریه‌ها و دستاوردهای دانش ارتباطات، کتاب تازه‌ای نوشت. کتاب «روش‌های مصاحبه خبری» به گفته محسنیان راد حاصل تلاشی است در این راه. فصل اول این کتاب که ۳۳ صفحه را شامل می‌شود، درباره تاریخچه مصاحبه خبری است که گرچه به اختصار سیر تحول مصاحبه مطبوعاتی را در ایران بیان کرده، اما خواندنی و جذاب است.

در ایران، استفاده از مصاحبه در کار روزنامه‌نگاری با تاخیری طولانی همراه بوده است. محسنیان راد ضمن تشریح دلایل این مساله، مهمترین دلیل آن را عدم امنیت شغلی مصاحبه‌کننده حدس می‌زند.

این حدس از یک جهت همچنان برای جامعه مطبوعاتی ایران مهم است چرا که پس از گذشت بیش از یکصد سال همچنان مهمترین مساله روزنامه‌نگاران جهان سومی «امنیت شغلی» است. با مطالعه این فصل درمی‌یابیم که مصاحبه‌کننده از سالها پیش «از گیر کردن پایش در بگیر و ببندها» اضطراب داشته است.^۲

محسنیان راد در همین بخش با نقل چندین مصاحبه از روزنامه‌های منتشره در سالهای ۱۳۰۵ و بعد از آن نتیجه می‌گیرد که «وقتی خبرنگار سوالی را می‌پرسد، جواب به دست آمده سبب ایجاد سؤال بعدی نمی‌شود. حتی اگر آن جواب نامفهوم و ناکافی باشد.»^۳

تعریف کتاب از مصاحبه به این شرح است: «مصاحبه، گزارش و حاصلی است از فراگرد ارتباط میان دو سوی ارتباط، به منظور دستیابی به واقعیتی که دارای یک یا چند ارزش خبری باشد. این گزارش ضمن آنکه تحت تأثیر ویژگی‌های دوسوی این فراگرد ارتباطی است، احتمالاً از عوامل درون سازمانی و برون سازمانی نیز تأثیر می‌پذیرد.»^۴

توجه کنید که به جز مطالب آن ده صفحه که پیش از این برای فهم تعریف مصاحبه ضروری عنوان شده، برای شناخت این تعریف نیز لازم است خواننده با واژه‌هایی همچون «فراگرد» نیز آشنا شود. ای کاش استاد محسنیان راد که بسیار روان و سلیس سخن می‌گوید و مهمترین ویژگی گفتارهای شفاهی اش وضوح، سادگی و صراحت کلام است با همین ویژگی‌ها تعریفی از مصاحبه ارائه می‌کردند.

فصل دوم کتاب به توانایی‌ها و امکانات مصاحبه‌کننده اختصاص یافته است. در صفحه اول از این فصل مهمترین ویژگی روزنامه‌نگاری «در دسر» ذکر شده است: «ویژگی‌ای که شاید در جهان سوم ابعادی وسیع‌تر داشته باشد. ترس از در دسر خود، نوعی در دسر است در حالی که نبرد با در دسر یک توانایی حرفه‌ای و پیروزی بر آن یک موفقیت حرفه‌ای برای روزنامه‌نگار جهان سومی است.»^۵

در صفحات بعدی ۱۲ ویژگی مهم را برای مصاحبه‌کننده برمی‌شمرد. ویژگی‌هایی از قبیل کنجکاوی، تیزبینی، داشتن حافظه و هوشی بیش از حد متوسط جامعه، توانایی جوشش با طبقات مختلف مردم، صبر و حوصله زیاد، قدرت تفکر سریع، داشتن توانایی‌های ارتباطی و...

با تمام توجهی که نویسنده به مسائل روزنامه‌نگاران جهان سومی در کتاب خود نشان می‌دهد متأسفانه ویژگی مهم «جسارت» را از قلم انداخته است. ایشان در میان ویژگی‌های مهمی که برای مصاحبه‌کننده برمی‌شمرد به «نداشتن خودبینی، غرور و تکبر، انزواجویی، ساده لوحی، تعصب فکری، فضل‌فروشی، گزافه‌گویی و تندخویی» نیز اشاره کرده است، اما سخنی از ترسو نبودن و شجاعت به میان نیاورده است که به هر دلیل روزنامه‌نگار جهان سومی برای کسب موفقیت حرفه‌ای نیاز زیادی به آن دارد.

نویسنده در همین فصل ضمن تشریح عوامل ناموفق ماندن مصاحبه، توصیه‌ها و پیشنهادهای متعددی را برای

نویسنده در همین فصل با ذکر چندین تعریف از «مصاحبه» که از یک جزوه درسی، یک کتاب درسی و... نقل می‌کند، آن‌ها را مناسب و دقیق نمی‌داند و مهمترین ایرادی که بر این تعاریف وارد می‌داند وجود اصطلاحات مبهم در آن است.

نویسنده سپس تعریف خود را از مصاحبه ارائه می‌کند که از تعریف «خبر» استخراج شده و بین او و دکتر نعیم بدیعی [یکی از استادان رشته روزنامه‌نگاری] مشترک است.

دکتر محسنیان راد علی‌رغم انتقاداتی که به تعریف دیگران از مصاحبه وارد کرده بود و آنها را مبهم دانسته بود، به نظر می‌رسد تعریفی که خود نیز از مصاحبه ارائه می‌کند از وضوح چندانی برخوردار نیست.

خواننده برای فهمیدن تعریفی که ایشان از مصاحبه ارائه می‌کند به ناگزیر باید معنای مفهیمی چون «واقعیت»، «یعنی بودن»، «ارزشهای خبری»، عوامل درون سازمانی و برون سازمانی و تأثیر این عوامل را درک کند.

محسنیان راد پس از ارائه توضیحات مفصلی که شامل ده صفحه است و برای دانشجویان روزنامه‌نگاری و حتی بسیاری از روزنامه‌نگاران نفس گیر به نظر می‌رسد، عاقبت تعریف خود را از مصاحبه بیان می‌کند و برای اینکه به خواننده برای فهم تعریف مصاحبه کمکی کرده باشد به تعریف نظام احساس ادراک نیز می‌پردازد.

دیدن این همه واژه و تعریف‌های چندسطری برای هر کدام از آنها ناخودآگاه شب‌های امتحان را برای آدم تداعی می‌کند که مجبور است جملات طولانی را حفظ کند، بی آنکه بداند فایده‌اش چیست.

موفقیت در مصاحبه مطرح می‌کند که اغلب توصیه‌ها کاملاً کاربردی و عملیاتی است و دانستن آن برای هر روزنامه‌نگاری ضروری به نظر می‌رسد. ارائه و توضیح چندین شیوه برای تدوین آرشو شخصه شاید یکی از کاربردی‌ترین تعریف و جذاب‌ترین بخش‌های این فصل می‌باشد.

فصل سوم کتاب به طبقه‌بندی انواع مصاحبه خبری اختصاص یافته است نویسنده انواع مصاحبه خبری را از نظر ظرفیت حلقه‌های ارتباطی به ۱- مصاحبه فردی یک به یک ۲- مصاحبه فردی یک به چند ۳- مصاحبه گروهی چند به یک ۴- مصاحبه گروهی چند به چند. و از نظر انواع ارتباط به ۱- مصاحبه رودر رو ۲- مصاحبه با واسطه و از نظر محتوا به ۱- مصاحبه سطحی ۲- مصاحبه عمیق ۳- مصاحبه یک موضوعی ۴- مصاحبه چند موضوعی تقسیم کرده است.

در این فصل انواع مصاحبه از نظر هدف ارتباط، نقش مصاحبه‌کننده، مطالعه قبل از مصاحبه، وسیله نهایی ارسال پیام نیز مورد بررسی قرار گرفته است.

گرچه عنوان کتاب مصاحبه خبری است اما مقایسه آن با مصاحبه‌های حرفه‌ای غیر خبری می‌توانست در شناخت بیشتر مصاحبه خبری مفید باشد. این موضوع به جز چند سطر آن هم به نقل از کوهن در این کتاب مورد غفلت قرار گرفته است.

نویسنده در فصل چهارم کتاب که به «آماده‌سازی مصاحبه» اختصاص دارد. بطور مبسوط به مقدمات مصاحبه و مشکلات آن پرداخته است. محسنیان راد در این فصل کوشیده است به این سوالات پاسخ دهد که آیا قبل از مصاحبه، می‌توان تمامی سوالات طرح کرد؟ آیا ضروری است که قبلاً پاسخ هر سؤال را حدس بزنی و براساس آن سؤال بعدی را از قبل طرح کنی؟ آیا لازم است متن کامل سوالات تهیه شود و یا فقط یادداشت‌برداری از موضوعاتی که برای مصاحبه در نظر گرفته شده کافی است؟ تا چه حد باید متکی به سوالات نوشته شده بود و تا چه حد می‌توان به حافظه اتکا کرد.

گرچه نویسنده معتقد است به هیچ کدام از این پرسش‌ها نمی‌توان پاسخ قاطع و صریحی داد اما پاسخ‌هایش تا حد زیادی سودمند و راهگشاست.

در این بخش مسائل متعددی درخصوص چگونگی انجام مصاحبه مورد بحث قرار گرفته است. مسائلی از قبیل: طرح سوالات، کارکرد سؤال‌های کلی و جزئی، مشکل ارائه سؤال به مصاحبه‌شونده قبل از مصاحبه، انتظار برای شروع مصاحبه، نحوه مقابله با خودداری مصاحبه‌شونده از پاسخگویی، ایجاد رابطه عاطفی و دوستانه با مصاحبه‌شونده، تسلط مصاحبه‌گر به موضوع مصاحبه، تحریک ضعیف مصاحبه‌شونده به شیوه‌های گوناگون، مقابله با مصاحبه از طریق مصاحبه و نقش روابط عمومی‌ها در انجام مصاحبه‌های خبری.

در این فصل جای خالی عنوان چالش و جدل در مصاحبه به خوبی احساس می‌شود. چالش مصاحبه‌کننده با مصاحبه‌شونده عامل پرقدرتی برای هر چه جذاب‌تر کردن مصاحبه و عنصر مهمی برای هر چه موفقیت‌آمیزتر کردن مصاحبه [چه خبری و چه غیرخبری] محسوب می‌شود.

نقش مصاحبه‌کننده مشابه یک قاضی دقیق است نه یک ضبط صوت یا پایه میکروفون، اما باید به خاطر داشت که مصاحبه‌گر این نقش را با داشتن پرونده کاملاً از قبل مطالعه شده به دست می‌آورد، نه با استنتاج و بازپرسی

هنگامی که بخواهیم به وضعیت حرفه روزنامه‌نگاری در یک جامعه بیندیشیم، به گونه‌ای اجتناب‌ناپذیر باید به اندیشه درباره دولت و رسانه‌ها و متعاقباً به تفکر درباره رابطه دولت و ملت روی می‌آوریم. زیرا میان این مقوله‌ها، کنشی متقابل وجود دارد

چالش در مصاحبه این ارزش را داشت که عنوان مستقلی به آن اختصاص داده شود. البته نویسنده اشاره‌ای گذرا به این موضوع کرده است:

«نقش مصاحبه‌کننده مشابه یک قاضی دقیق است، نه یک ضبط صوت یا پایه میکروفون. اما باید به خاطر داشت که مصاحبه‌گر این نقش را با داشتن پرونده کاملاً از قبل مطالعه شده به دست می‌آورد، نه با استنتاج و بازپرسی.»^۶

یکی دیگر از عوامل مؤثر در موفق بودن مصاحبه استفاده از لید مناسب و جذاب است. عاملی که در بسیاری از مصاحبه‌ها از نظر دور می‌ماند. استفاده از لیدهای کلیشه‌ای و رایج از همان ابتدا خواننده را برای مطالعه خود مصاحبه بی‌ربط می‌کند. در حالی استفاده از لیدهای جذاب می‌تواند شوق زیادی در خواننده برای مطالعه مصاحبه ایجاد کند.

نمی‌دانم چرا دکتر محسنیان راد از پرداختن به «لیدمصاحبه» بطور کلی گذشته است.

فصل پنجم کتاب به «جریان انجام مصاحبه» اختصاص دارد. و به تشریح «پارازیت در مصاحبه» و راه‌های مقابله با آن پرداخته است.

وی برای اجتناب از بروز پارازیت در فراگرد ارتباط توصیه کرده است که «قبل از آنکه با مصاحبه‌شونده شروع به صحبت کنید، مانند هر ارتباط چهره به چهره دیگر، مصاحبه‌شونده از پیش یک سری پیامهای غیرکلامی را از سوی شما دریافت می‌کند. حتی حاضر شدن به موقع (در سر ساعت مقرر)، در ایجاد تصویری ذهنی از شما در مصاحبه‌شونده مؤثر است. یک مصاحبه‌گر باید در تمام مدت کار مراقب گذشت زمان باشد، در حالی که مصاحبه‌کنندگانی دیده شده‌اند که حتی همراه خود ساعت نداشته‌اند. وضع ظاهری، نوع لباس، نحوه ایستادن، فاصله‌ای که با مصاحبه‌شونده می‌گیرید و... نخستین پیامها را درباره شما به مصاحبه‌شونده انتقال می‌دهد که اگر به آن توجه نشود می‌تواند نوعی اختلال اولیه را ایجاد کند. وضع ظاهری، کیفیت رفتار و پس از آن، شیوه سخن گفتن (یا بخشی از نحوه ارائه پیام بیان) مصاحبه‌کننده در پذیرش

اولیه از سوی مصاحبه‌کننده تأثیر دارد.^۷ نویسنده در ادامه این فصل به تشریح پارازیت‌هایی که منبع آن بیشتر مصاحبه‌شونده است، پرداخته است. پارازیت‌هایی همچون بی‌حوصلگی و عدم تمرکز مصاحبه‌شونده، ساکت و کم حرف بودن، ارائه اطلاعات نادرست و خروج مصاحبه‌شونده از مسیر اصلی سپس به طور مختصر، شرح پارازیت‌هایی که منبع اصلی آن مصاحبه‌کننده است، پرداخته است. به نظر می‌رسد منبع پارازیت‌ها بیشتر مصاحبه‌شونده است تا مصاحبه‌کننده!

فصل ششم به مصاحبه‌های گروهی و فصل هفتم به ثبت و تدوین مصاحبه اختصاص دارد. در فصل اخیر وسایل لازم برای ثبت مصاحبه، تدوین، خلاصه‌نویسی، چکیده‌نویسی و نگارش مصاحبه مورد بحث قرار گرفته است.

فصل هشتم درباره نمایندگان خبری در خارج از کشور است و فصل نهم مبحث خبری در کتابهای روزنامه‌نگاری غرب را مورد بررسی قرار داده است.

فصل دهم مدل آرمانی ارتباط سه سویه ملت - مطبوعات - دولت را مورد توجه قرار داده است. شاید در وهله نخست فصل دهم یک بحث صرفاً تئوری و غیرکاربردی به نظر برسد اما «هنگامی که بخواهیم به وضعیت حرفه روزنامه‌نگاری در یک جامعه بیندیشیم، به گونه‌ای اجتناب‌ناپذیر باید به اندیشه درباره دولت و رسانه‌ها و متعاقباً به تفکر درباره رابطه دولت و ملت روی می‌آوریم. زیرا میان این مقوله‌ها، کنشی متقابل وجود دارد.»^۸

محسنیان راد در اغلب فصلهای کتابش از نظرات تعدادی از خبرنگاران روزنامه‌ها، صدا و سیما و خبرگزاری استفاده کرده است. که باعث جذابیت و عینی‌تر شدن مباحث مطرح در آن شده است. اما یک ایراد مهم دارد و آن زمان انجام این نظرخواهی است که به سالها قبل باز می‌گردد. گرچه بسیاری از این نظرات همچنان می‌تواند مفید واقع شود، اما نمی‌توان این واقعیت را هم انکار کرد که روزنامه‌نگاران ایرانی در دهه اخیر با مسائل و مشکلات تازه‌ای روبرو شده‌اند. مسائلی که زاینده و محصول شرایط متفاوت است و با سالهای ۶۵ تا ۶۸ که دکتر محسنیان راد به گردآوری نظرات خبرنگاران [با استفاده از پرسشنامه‌های باز] پرداخته، کاملاً متفاوت است. ای کاش ایشان برای پربرتر کردن کتاب نظرات نسل تازه‌ای از روزنامه‌نگاران را که در دهه اخیر وارد این حرفه شده‌اند را نیز جویا می‌شد.

پانویس:

- ۱- روشهای مصاحبه خبری، مهدی محسنیان راد، تهران، ۱۳۷۹، مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها، ص ۵.
- ۲- همان، ص ۱۷.
- ۳- همان، ص ۲۳.
- ۴- همان، ص ۳۴.
- ۵- همان، ص ۴۷.
- ۶- همان، ص ۱۰۸.
- ۷- همان، ص ۱۴۹.
- ۸- همان، ص ۲۴۰.